

บทที่ 3

ปรัชญาการศึกษา

ความหมายปรัชญา

ปรัชญา หมายถึง วิธีคิดอย่างมีระเบียบเกี่ยวกับสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ (exist) หรือเป็น ความหมายที่จะค้นหาความคล้องจองกันของแนวความคิดและประสบการณ์ทั้งหมด (George F. kneller, 1971 : 1)

ความหมายของการศึกษา

การศึกษา เป็นกระบวนการพัฒนาบุคคลทั้งในด้านจิตใจ นิสัย และคุณสมบัติอย่างอื่น กระบวนการศึกษาเป็นเพียงเครื่องมือที่คนรุ่นหนึ่งให้แก่คนอีกรุ่นหนึ่ง เครื่องมือนี้ถ้าไม่นำไปใช้จะไม่เกิดประโยชน์อันใด นอกจากนี้การศึกษายังเป็นเครื่องมืออันสำคัญของรัฐ ในการสร้างความ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของพลเมือง เพื่อก่อให้เกิดความมั่นคงของรัฐ ตามที่รัฐต้องการทั้งในด้าน สังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการศึกษา (ภิญโญ สาร, 2523 : 28)

ความสัมพันธ์ระหว่างปรัชญากับการศึกษา

ปรัชญากับการศึกษาเป็นเรื่องที่มีความสัมพันธ์กันมาก ปรัชญามุ่งศึกษาเรื่องของชีวิต และจักรวาลโดยเฉพาะอย่างยิ่งมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมเพื่อจะหาความจริงอันเป็นที่สุด ส่วนการศึกษานั้นมุ่งศึกษาเกี่ยวกับมนุษย์และวิธีการที่จะพัฒนามนุษย์ให้มีความเจริญงอกงามเพื่อให้สามารถดำเนินชีวิตได้อย่างดีมีความสุขและประสบความสำเร็จในชีวิตการงาน ทั้งปรัชญาและการศึกษา มีจุดสนใจร่วมกันอยู่อย่างหนึ่งก็คือ การกำหนดคุณค่าและความหมายของชีวิตมนุษย์ การศึกษานั้นเป็นการนำเอาปรัชญาไปปฏิบัติให้บังเกิดผล จึงกล่าวได้ว่า ในการจัดการศึกษานั้น ย่อมต้องอาศัยปรัชญาในการหาคำตอบทางการศึกษา เมื่อเป็นเช่นนี้ปรัชญาจึงมีความสัมพันธ์ กับการศึกษา (จินดา ยัญทิพย์, 2528 : 22) ดังนี้คือ

1. ปรัชญาช่วยในการพิจารณากำหนดเป้าหมายของการศึกษา การศึกษาเป็นกิจกรรมทางสังคมที่มุ่งผลการเปลี่ยนแปลงทางพฤติกรรมของบุคคลให้เป็นไปในแนวที่ปรารถนา ปัญหา

จึงเกิดขึ้นได้ว่า อะไรคือเป้าหมายของการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม หรืออีกนัยหนึ่งก็คืออะไรควรจะเป็นจุดหมายของการศึกษา เมื่อการศึกษาเป็นการพัฒนาบุคคล การศึกษาจึงแยกไม่ออกจากจุดหมายของชีวิต (วิจิตร ศรีสอาน, 2523 : 19) การศึกษาเป็นกิจกรรมอันหนึ่งที่จะช่วยให้ชีวิตบรรลุเป้าหมายที่ดี ซึ่งปรัชญาอาจช่วยกำหนดเป้าหมายของการศึกษาได้ดังนี้

1.1 ปรัชญาช่วยชี้ให้เห็นว่า เป้าหมายของการศึกษาที่จะเลือกนั้นสอดคล้องกับข้อเท็จจริงทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม และศาสนาหรือไม่ มีความเหมาะสมเพียงใด ถ้าเป้าหมายที่จะเลือกขัดแย้งกับสิ่งเหล่านี้รุนแรง ต้องเป็นเรื่องที่สังคมจะต้องตัดสินใจว่าเป้าหมายอะไรเหมาะสมที่สุด

1.2 ปรัชญาช่วยชี้ให้เห็นว่า เป้าหมายของการศึกษาที่จะเลือกนั้นขัดแย้งกับเป้าหมายของกิจกรรมทางด้านสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และการเมืองหรือไม่ ถ้าขัดแย้งกันจะได้แก้ไขให้สอดคล้องได้อย่างไร

1.3 ปรัชญาช่วยชี้ให้เห็นว่า เป้าหมายของการศึกษาที่จะเลือกนั้นสอดคล้องกับการมีชีวิตที่ดีหรือไม่ ชีวิตที่ดีควรเป็นอย่างไร ธรรมชาติของมนุษย์คืออะไร ปัญหาเหล่านี้นักปรัชญาอาจเสนอความเห็นเพื่อประกอบการพิจารณาในการเลือกเป้าหมายของการศึกษา (วิทย์ วิศทเวทย์, 2523 : 29)

2. ปรัชญาช่วยในการวิพากษ์และวิเคราะห์เนื้อหาของปัญหาการศึกษาได้ดังนี้

2.1 ปรัชญาช่วยวิเคราะห์ข้อสมมุติฐานของการศึกษา การที่นักศึกษามีความเห็นแตกต่างกัน เมื่อสืบสาวแล้วดูสาเหตุของความแตกต่างให้ติแล้ว ส่วนหนึ่งมักจะเกิดจากการยึดข้อสมมุติฐานที่ต่างกัน ถ้าหากจับประเด็นความแตกต่างได้แล้วก็จะทำให้นักการศึกษามีความมั่นใจในสมมุติฐานที่ตนยึดมากยิ่งขึ้น มีเหตุผลขึ้น

2.2 ปรัชญาช่วยชี้ให้นักการศึกษาเห็นปัญหาทางการศึกษาชัดเจนขึ้น มีอยู่บ่อยครั้งที่เราพยายามแก้ปัญหาบางอย่างโดยไม่เข้าใจชัดเจนว่า ปัญหานั้นคืออะไร ปรัชญาอาจช่วยขยายความของคำถามให้ชัดเจนขึ้น ชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องระหว่างปัญหาต่างๆ รวมทั้งเสนอแนะข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับปัญหาที่ต้องการจะแก้ โดยสรุปปรัชญาไม่อาจตอบปัญหาทั้งหมดได้เสมอไป แต่ช่วยให้ปัญหากระจ่างชัดขึ้น

2.3 ปรัชญาช่วยจัดความกำกวมของคำที่ใช้ในวงการศึกษา นักปรัชญากลุ่มภาษาวิเคราะห์จะพยายามแยกแยะให้เห็นว่าคำสำคัญ ๆ ที่ใช้ในวงการศึกษามีความหมายได้กี่แง่ เช่น การนิยามความหมายของ “การศึกษา” นั้นมี 3 ประเภท คือ

ก. คำนิยามที่ตั้งโดยเฉพาะ เป็นคำนิยามที่นักการศึกษาหรือนักปรัชญาตั้งขึ้นเอง ต้องการใช้เป็นกรณีเฉพาะตัวหรือเฉพาะแห่ง เช่น ในบทความนี้ผู้เขียนใช้คำว่าการศึกษาในความหมายของการถ่ายทอดความรู้ที่เป็นกิจกรรมของโรงเรียน

ข. คำนิยามแบบพรรณนา เป็นการนิยามความหมายที่คนทั่วไปใช้อยู่ เช่น การศึกษาตามความเข้าใจของคนไทยโดยทั่วไป หมายถึง การเรียนหนังสือและการไปโรงเรียน

ค. คำนิยามเพื่อชี้ทาง เป็นการนิยามความหมายที่ระบุออกมาว่า อะไรคือสิ่งที่ควรเป็น เป็นความเห็นของผู้เขียนว่าการศึกษาควรเป็นไปเพื่อการนี้ เช่น การศึกษาคือการทำลายซึ่งสัญชาตญาณสัตว์

3. ปรัชญาให้ภาพรวมทางการศึกษาที่กลมกลืน ปรัชญาพยายามวาดภาพโดยเชื่อมโยงความรู้ที่ได้จากศาสตร์ต่าง ๆ มาประมวลเข้าเป็นระบบอันหนึ่งอันเดียวกัน เพื่อให้ศาสตร์ทั้งหลายกลมกลืนกันมีความหมายต่อมนุษย์ และเมื่อเรานำปรัชญามาประยุกต์กับการศึกษาวิธีการเดียวกันนี้ อาจทำได้ดังนี้

3.1 เป็นการเชื่อมโยงศาสตร์ทั้งหลายที่เกี่ยวกับการศึกษาให้กลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพื่อจะได้ใช้เป็นแนวทางในการจัดการศึกษา

3.2 เป็นการเชื่อมโยงแม่บทดังกล่าวในข้อ 3.1 เข้ากับประสบการณ์ด้านอื่น ๆ ของมนุษย์ทั้งหมด เป็นการหาความสอดคล้องของความรู้ทั้งหมดของมนุษย์ (วิทย์ วิศทเวทย์, 2523 : 30 - 32)

สิ่งที่กล่าวมาข้างต้น เป็นการพิจารณาแยกแยะดูว่ามีเนื้อหาและวิธีการของปรัชญาอะไรบ้าง ที่นักการศึกษาอาจนำมาเป็นหลักหรือแนวทางในการจัดการศึกษา และเป็นการชี้ให้เห็นว่าการศึกษากับปรัชญาเป็นของคู่กัน โดยที่ปรัชญาจะเป็นดังหนึ่งพื้นฐานที่รองรับการศึกษาอยู่ ด้วยเหตุฉะนั้นหากปราศจากปรัชญาเสียแล้ว การจัดการศึกษานั้นย่อมเป็นไปอย่างเลื่อนลอยไร้ทิศทาง และปราศจากความสมเหตุสมผล ดังคำกล่าวของ มาร์เจอร์รี ไชด์ส (2520 : 5) กล่าวไว้ว่า “ศิลปแห่งการศึกษานั้นจะไม่สามารถบรรลุถึงความแจ่มชัดอย่างสมบูรณ์ในตัวเองได้หากขาด “ปรัชญา”

ความหมายของปรัชญาการศึกษา

คำว่า "ปรัชญาการศึกษา" นั้น ได้มีนักการศึกษาให้นิยามไว้มากมายและต่างกันตามทัศนะของตน แต่ในที่นี้ หมายถึง "ระบบความคิดหรือวิธีการคิดเกี่ยวกับการศึกษา อันประกอบด้วย ความหมาย ขอบเขต ความมุ่งหมาย นโยบาย และยุทธศาสตร์การศึกษา"

บรรจง จันทรสา (2522 : 24) ได้นิยามไว้ว่า "ปรัชญาศึกษานั้น เป็นความพยายามคิดอย่างถี่ถ้วนอย่างพิถีพิถันและอย่างมีระบบที่จะมองหรือพิจารณาองค์ประกอบทุกๆ ส่วนของการศึกษาโดยส่วนรวม ในฐานะที่เป็นส่วนสำคัญ และจำเป็นต่อสังคมและวัฒนธรรมของมวลมนุษย์ แนวคิดหรือความคิดเห็นเกี่ยวกับการศึกษานี้ จะใช้เป็นเครื่องนำทางหรือเป็นหลักยึดในการดำเนินการศึกษาหรือเป็นหลักในการพิจารณาปัญหาต่าง ๆ ทางการศึกษาโดยส่วนรวม นับตั้งแต่การกำหนดจุดมุ่งหมาย การปฏิบัติ ผลผลิตทางการศึกษาปัญหาเกี่ยวกับธรรมชาติของเด็ก ตลอดจนความต้องการทางสังคมและอื่น ๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับการศึกษา ในการที่จะได้แนวคิดอันเป็น "ภาพรวม" (Totality) ของการศึกษา

สุนทร สุนันท์ชัย (2525 : 22) ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับปรัชญาการศึกษานอกโรงเรียนว่า "การศึกษานอกโรงเรียน เป็นการศึกษาที่ใช้เป็นเครื่องมือในการพัฒนาบุคคลและสังคม" ดังนั้น ปรัชญาการศึกษานอกโรงเรียน จึงควรเป็นปรัชญาที่สอดคล้องกับหลักการของการพัฒนา หมายถึง โดยหลักใหญ่แล้วหลักการของการพัฒนามีความเชื่อพื้นฐานเช่นไร การศึกษานอกโรงเรียนก็ไม่นำจะมีอะไรแตกต่างกันเราจะเรียกปรัชญาของเราว่าอะไรก็ตามที แต่โดยเนื้อแท้แล้วปรัชญาของเรา ก็คือปรัชญาของการพัฒนามนุษย์และสังคมนั่นเอง

จิตรกร ตั้งเกษมสุข (2525 : 22) ได้ให้ความหมายว่า ปรัชญาการศึกษา คือ การนำเอาเนื้อหาและวิธีการของปรัชญามาประยุกต์ใช้ในการจัดการศึกษา โดยอาศัยประโยชน์จากเนื้อหาและวิธีการของปรัชญาในการกำหนดแผนหรือภาพรวมของการศึกษา ตลอดจนการวิพากษ์และวิเคราะห์แผนหรือภาพรวมนั้นจนมองเห็นขั้นตอนในการจัดการศึกษาได้อย่างมีระบบและอย่างสมเหตุสมผล

ภิญโญ สาร ได้ให้ความหมายของปรัชญาการศึกษาว่า หมายถึง “ทัศนคติและวัตถุประสงค์ในการจัดการศึกษาโดยระบบโรงเรียน ซึ่งโรงเรียนและบุคลากรซึ่งมีหน้าที่เกี่ยวข้องกับ การศึกษา ยึดเป็นแนวทางในการปฏิบัติ เพื่อพัฒนานักเรียนหรือให้การศึกษแก่นักเรียน”

สาโรช บัวศรี (2518 : 5) ได้ให้ความหมายของปรัชญาการศึกษา สรุปได้ว่าปรัชญา การศึกษา คือการนำเอาหลักการบางประการของปรัชญาแม่บทมาดัดแปลงให้เป็นระบบใหม่ เพื่อประยุกต์ใช้ให้เป็นประโยชน์ในการจัดการศึกษา

ศักดิ์ ประสงค์ประทานพร (2526 : 45) ได้กล่าวว่า ปรัชญาการศึกษาคือความคิดเห็น อย่างวิพากษ์วิเคราะห์เกี่ยวกับกระบวนการก่อให้เกิดการเรียนรู้ของมนุษย์ ซึ่งความคิดเห็นนี้ตั้ง อยู่บนรากฐานของอภิปรัชญา ญาณวิทยา และอภิปรัชญา โดยพิจารณาองค์ประกอบของการ ศึกษาทุกส่วนเพื่อนำไปใช้เป็นหลักในการจัดการศึกษาและพิจารณาปัญหาต่าง ๆ ทางการศึกษา โดยส่วนรวม

จอร์จ เอฟ เนลเลอร์ (George F. kneller, 1971 : 2) ให้ความหมายของปรัชญา การศึกษาว่า “ปรัชญาการศึกษา คือผลจากการแสวงหาความเข้าใจเกี่ยวกับการศึกษาอย่าง ชัดเจน แปลความหมายทางการศึกษาให้สามารถนำไปใช้เป็นแนวทางในการกำหนดจุดมุ่งหมาย และนโยบายทางการศึกษาได้”

กอร์ดเฟรย์ ทอมสัน (Godfrey Thomson, 2524 : 3) ได้ให้ความหมายของปรัชญาการ ศึกษาว่า “เมื่อเราพยายามที่จะพิจารณาดูการศึกษาโดยตลอดแล้วพยายามที่จะให้ได้ความคิด ที่ล่องลอยเกี่ยวกับการศึกษาทั้งหมดนั้นให้สมเหตุสมผลและให้ใช้ได้ผลให้มากที่สุดเท่าที่จะ ทำได้นั้นแหละคือปรัชญาการศึกษา”

คริสโตเฟอร์ เจ ลูคัส (Christopher J. Lucus, 1970 : 136) กล่าวว่า ปรัชญาการศึกษา หมายถึง “ความคิด ความเชื่อ หรือทักษะเกี่ยวกับการศึกษาที่โรงเรียนและบุคลากรที่เกี่ยวข้อง ทางการศึกษาใช้เป็นแนวทางปฏิบัติในการพัฒนาผู้เรียน”

จากความหมายของปรัชญาการศึกษาของปรัชญาการศึกษา ดังกล่าวมานี้ พอสรุปได้ว่า ปรัชญาการศึกษาเป็นการนำเอาหลักการและแนวคิดจากปรัชญาแม่บทมาประยุกต์ใช้ในการจัดการศึกษา โดยพิจารณาให้สอดคล้องกับองค์ประกอบต่าง ๆ เพื่อให้การจัดการศึกษาได้เกิดประโยชน์สูงสุด บรรลุผลตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ (สมนึก พวงพาว, 2530 : 40)

ลักษณะของปรัชญาการศึกษา

ปรัชญาการศึกษาควรมีลักษณะเช่นใด เป็นสิ่งที่จะหาข้อตกลงได้ไม่ถนัดนักเพราะ นักปรัชญาการศึกษาแต่ละคนก็มีอิสระในการคิดและมีเอกลักษณ์ที่เป็นของตนเอง ที่สำคัญก็คือ ทั้งคำว่า “ปรัชญา” และ “การศึกษา” ก็ยังเป็นคำที่หาคำจำกัดความให้เป็นที่พอใจแก่ทุกฝ่าย ไม่ได้ (ศักดิ์ดา ปรานศ์ประทานพร, 2526 : 46) อย่างไรก็ตามสมาคมปรัชญาการศึกษาของสหรัฐอเมริกาได้ประชุมในเรื่องนี้และสรุปเนื้อหาของปรัชญาการศึกษาควรมีลักษณะ ดังนี้

1. การพรรณนา – วิเคราะห์ (Descriptive – Analytical) ปรัชญาการศึกษาควรมีส่วนหนึ่งที่อธิบายถึงแนวความคิดของนักปรัชญาการศึกษาว่า ทำไมถึงคิดเช่นนั้น มีหลักการอะไรในการคิดและวิเคราะห์ดูว่าความคิดของนักปรัชญาการศึกษาเหล่านั้นมีความสอดคล้องกันหรือไม่ ให้ความหมายอะไรแก่เราได้บ้าง เสนอวิธีการใหม่ ๆ หรือไม่

2. การวิจารณ์ – ประเมินผล (Critical Evaluative) ปรัชญาการศึกษาควรมีส่วนหนึ่งที่วิเคราะห์และวิจารณ์ความคิดต่าง ๆ ทางการศึกษา ประเมินผลดูว่าความเข้าใจเกี่ยวกับการศึกษาในปัจจุบันนั้นถูกต้องแล้วหรือยัง และมีผลกระทบต่อการจัดการศึกษาอย่างไร รวมทั้งเสนอความคิดใหม่ให้กับการศึกษาด้วย

3. การอนุมาน (Speculative) อีกส่วนหนึ่งของปรัชญาศึกษาก็คือส่วนที่เกี่ยวกับการอนุมานหรือคาดคะเนว่าความคิดของเราเกี่ยวกับระบบการศึกษาหรือปรัชญานั้นมีรูปแบบอื่นอีกไหม จักรวาลนี้แท้ที่จริงเป็นอย่างไร ธรรมชาติของมนุษย์เป็นอย่างไรทั้งสองนี้เกี่ยวข้องกับการศึกษาอย่างไร ปรัชญาส่วนนี้เป็นการมองปัญหาอย่างกว้างและลึกซึ้งซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับอภิปรัชญามาก (Christopher J. Lucas, 1969 : 113)

ปรัชญาการศึกษาสามารถแบ่งตามลักษณะที่มาได้ 4 ประเภท (ชนิษฐา สุวรรณฤกษ์, 2533 : 47 – 48) ดังนี้

1. ปรัชญาการศึกษาที่ยึดปรัชญาทั่วไปเป็นแม่บท ซึ่งเป็นการประยุกต์ปรัชญาทั่วไปมาใช้ในการศึกษา โดยทั่วไปแล้วจะมี 5 ลัทธิ

- 1.1 ปรัชญาการศึกษาสารัตถนิยม
- 1.2 ปรัชญาการศึกษานิรันตรนิยม
- 1.3 ปรัชญาการศึกษาพัฒนาการนิยม
- 1.4 ปรัชญาการศึกษาปฏิรูปนิยม
- 1.5 ปรัชญาการศึกษาอัตถิภาวนิยม

2. ปรัชญาการศึกษาที่มาจากความคิดของนักปรัชญาแต่ละคน เพื่อให้เข้าใจระบบความคิด ข้อเสนอแนะของนักปรัชญาแต่ละคนอย่างลึกซึ้ง ปรัชญาการศึกษานี้ใช้ระบบปรัชญาของนักปรัชญาแต่ละคนเป็นพื้นฐานในการประยุกต์ใช้ในการศึกษา เช่น เพลโต (plato) ได้เสนอระบบการศึกษาในหนังสืออูตมรัฐ (The Republic) และ จัง - จ้าค รุสโซ (Jean - Jacques Rousseau) เสนอระบบการศึกษาในหนังสืออีมิล (Emile) และพุทธปรัชญาการศึกษาของพระพุทธเจ้า เป็นต้น การเสนอปรัชญาการศึกษาในแนวนี้จะช่วยให้ผู้เรียนได้สัมผัสกับความอัจฉริยะของนักปรัชญาผู้ยิ่งใหญ่ในอดีต

3. ปรัชญาการศึกษาที่ยึดการศึกษาเป็นแกนกลาง การเสนอปรัชญาการศึกษาในแนวนี้ไม่ได้ยึดปรัชญาแม่บทของลัทธิใด หรือของนักปรัชญาคนใดคนหนึ่งโดยเฉพาะแต่นำเอาความคิดต่าง ๆ มาผสมกัน แล้วนำเอาระบบการศึกษาที่มีอยู่ในปัจจุบันมาวิเคราะห์ข้อดีข้อเสียและเสนอระบบการศึกษาใหม่ ที่ได้มาจากรากฐานทางปรัชญาใหม่นี้บวกกับรากฐานทางเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม เป็นความพยายามที่จะเสนอปรัชญาการศึกษาจากมุมมองโดยไม่อิงอยู่กับปรัชญาใด มีลักษณะเป็นของตัวเอง และเสนอเพื่อขจัดข้อบกพร่องของระบบการศึกษาปัจจุบัน นักปรัชญาการศึกษาที่เสนอความคิดในแนวนี้ก็มี เช่น เปาโล เฟรเร (Paulo Freire) นักปรัชญาการศึกษาชาวบราซิลเสนอให้นำการเมืองและวัฒนธรรมมาวิเคราะห์ร่วมกับปรัชญาในการกำหนดเป้าหมายและวิธีการของการศึกษา ที่โอดอร์ บรามเมลด์ (Theodore Brameld) เสนอให้นำวัฒนธรรมมาวิเคราะห์ด้วยเช่นกัน ส่วน อิวาน อิลลิช (Ivan Illich) และเอฟเวอเรน

ไรเมอร์ (Everett Reimer) หลังจากวิเคราะห์ระบบการศึกษาปัจจุบันแล้วเสนอให้เลิกระบบโรงเรียน

4. ปรัชญาการศึกษาที่เป็นกิจกรรมในการแสวงหาความกระจ่างให้กับความคิดทางการศึกษา ซึ่งปรัชญาการศึกษานี้ได้เน้นที่กิจกรรมของปรัชญา โดยใช้หลักเกณฑ์ทางปรัชญามาวิเคราะห์หรือแสวงหาความกระจ่างให้กับความคิดต่าง ๆ ทางการศึกษาและขจัดคำกำกวมต่าง ๆ เท่านั้น

แนวทางในการพิจารณาปรัชญาการศึกษา

นักการศึกษาได้กำหนดแนวทางในการพิจารณาปรัชญาการศึกษาออกเป็น 4 แนวทาง (จินดา ยัญทิพย์, 2528 : 29 - 31) คือ

1. ปรัชญาการศึกษาที่ยึดเนื้อหาทางปรัชญาทั่วไปเป็นแม่บท ปรัชญาการศึกษาแบบนี้เป็นแบบเก่า เป็นความพยายามในการนำหลักการต่าง ๆ จากปรัชญาแม่บทมาประยุกต์ใช้กับการศึกษา ซึ่งต้องศึกษาปรัชญาทั่วไปให้เข้าใจก่อน แล้ววิเคราะห์การศึกษาตามแนวของปรัชญาแต่ละสาขา เป็นการสร้างปรัชญาการศึกษาตามปรัชญาทั่วไป (Educational philosophy as deduction from philosophical premises) หรืออีกนัยหนึ่งคือ การใช้ปรัชญาแม่บทเป็นฐานในการสร้างระบบการศึกษา วิธีการศึกษา และกิจกรรมต่าง ๆ ทางการศึกษานั้นเอง ปรัชญาแม่บทที่นำมาเป็นแนว คือ ปรัชญาจิตนิยม (Idealism) ปรัชญาวัตถุนิยม (Realism) ปรัชญาโทมัสนิยมใหม่ (Neo - Thomism) ปรัชญาประสบการณ์นิยม (Experimentalism) และปรัชญาอัตถิภาวนิยม (Existentialism) ข้อดีของแนวการศึกษาลักษณะนี้คือ เป็นการประยุกต์ปรัชญาทั่วไปมาใช้ในการศึกษาอย่างแท้จริง นักการศึกษาไม่ต้องคิดหรือวิเคราะห์ตัวปรัชญาใหม่เพราะนักปรัชญาวิเคราะห์ไว้แล้ว นอกจากนี้ทำให้สามารถมองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างปรัชญาแม่บทกับการจัดการศึกษาอย่างชัดเจน ข้อเสียของแนวการศึกษาครั้งนี้เกี่ยวกับปรัชญาทั่วไป คือ

ก. เนื้อหาของปรัชญาทั่วไปยังมีการถกเถียงอยู่ ยังไม่มีข้อตัดสินใจที่ตายตัวชัดเจน ถ้าการศึกษาสรุปมาใช้ก็จะทำให้การศึกษาดูความชัดเจนไปด้วย

ข. การวิเคราะห์และการตีความการศึกษาให้สอดคล้องกันนั้น อาจตีความได้หลายแง่หลายมุม อาจขัดแย้ง หรือแตกต่างกันได้มาก

ค. การวิเคราะห์การศึกษาจะมองได้ในแง่มุมมองของปรัชญาซึ่งเกี่ยวข้องกับความจริง ความรู้ และคุณค่า แต่มิได้พิจารณาทางด้านสังคม การเมือง เศรษฐกิจมากนัก

ง. การผูกพันกับปรัชญาทั่วไปมากนั้นทำให้การศึกษาได้รับอิทธิพลหรือถูกกำหนดโดยนักปรัชญาหรือแนวคิดทางปรัชญามากเกินไป ซึ่งหลายประการไม่สอดคล้องกับปัญหาและสภาพความเป็นจริงของสังคม

2. ปรัชญาการศึกษาที่มาจากความคิดของนักปรัชญาแต่ละคน ปรัชญาการศึกษาในแนวนี้ให้ระบบปรัชญาของนักปรัชญาแต่ละคนเป็นฐานในการประยุกต์ใช้กับการศึกษา แต่ถ้านักปรัชญาคนใดได้วิเคราะห์การศึกษาไว้แล้วก็ศึกษาจากระบบความคิดเหล่านั้นได้ ปรัชญาการศึกษาในแนวนี้ช่วยให้ผู้เรียนเข้าใจระบบความคิดและข้อเสนอแนะของนักปรัชญาแต่ละคนอย่างลึกซึ้ง แต่ก็มีข้อเสียอยู่ที่ว่า นักปรัชญามีมากมายและข้อเสนอแนะทางการศึกษาของนักปรัชญาเหล่านี้อาจไม่ตรงกับความคิดหลักในปรัชญาของเขาก็ได้ ยิ่งถ้านักปรัชญาที่ไม่ได้เสนอความคิดในเรื่องการศึกษา ก็ยิ่งวิเคราะห์ยากขึ้น

3. ปรัชญาการศึกษาที่ยึดตัวการศึกษาเป็นแกนกลาง แนวทางนี้เป็นแนวทางที่ศึกษาถึงเป้าหมายและวิธีการทางการศึกษาโดยเฉพาะ (Philosophy of education as determination of the ends and means of education) ปรัชญาการศึกษาในแนวนี้ไม่อิงอยู่กับปรัชญาใดเป็นการวิเคราะห์องค์ประกอบต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาแล้วจึงกำหนดเป้าหมาย วิธีการทางการศึกษาหรือกระบวนการต่าง ๆ ของการศึกษาโดยเหตุนี้จึงมักมีผู้เรียกปรัชญาการศึกษาในแนวนี้ว่าเป็นทฤษฎีทั่วไปทางการศึกษา (Educational philosophy is the generalized theory of education) ข้อดีของปรัชญาทางการศึกษาในแนวนี้ก็คือสามารถอธิบายแนวคิดและวิเคราะห์ปัญหาต่าง ๆ ได้กว้างขวาง ส่วนข้อเสียอยู่ที่ความสัมพันธ์โดยตรงกับปรัชญาทั่วไปมีน้อย

4. ปรัชญาการศึกษาที่มุ่งหาความกระจ่างในแนวคิดและกิจกรรมการศึกษาปรัชญาการศึกษาในแนวนี้ ปรัชญามีลักษณะเป็นกิจกรรมของการวิเคราะห์ วิพากษ์ วิจารณ์ หรือการหาความกระจ่างให้กับความคิดต่าง ๆ ทางการศึกษาและชีวิตคำก่าวมต่าง ๆ ข้อดีของปรัชญาการศึกษาในแนวนี้ เป็นการเสนอความคิดที่ทำทหายและบางครั้งก็เป็นความคิดใหม่ ๆ ซึ่งช่วยให้นักการศึกษาสำรวจตนเอง ส่วนข้อเสียก็คือ การวิเคราะห์เชิงปรัชญานั้นอาจทำได้ยากสำหรับผู้ที่ไม่มีความรู้พื้นฐานทางปรัชญามาก่อน

หน้าที่ของปรัชญาการศึกษา

ปรัชญาการศึกษาได้มีบทบาทและหน้าที่ต่อการจัดการศึกษาของชาติหลายประการ ดังความเห็นของบุคคลต่าง ๆ (จันทร์เพ็ญ ธีรานนท์, 2536 : 25 - 30) ต่อไปนี้

วรวิทย์ วคินสรากร (2527) ได้กล่าวถึงหน้าที่ของปรัชญาการศึกษาไว้ดังนี้

1. เป็นแกนกลางในการจัดดำเนินการศึกษา ตัวอย่างเช่น ประเทศไทยไม่มีปรัชญาการศึกษาเป็นของตนเอง ที่จัด ๆ มากก็เพียงแต่อาศัยนโยบาย ความมุ่งหมายที่มักจะสร้างขึ้นตามสามัญสำนึกและประสบการณ์ของผู้มีอำนาจ ตลอดจนสถานการณ์ของผู้มีอำนาจที่ต้องแก้ปัญหาเฉพาะหน้ามากกว่าอย่างอื่น
2. ทำหน้าที่กำหนดบทบาทของบุคคลและสังคม พร้อมทั้งวางแนวทางปฏิบัติตามวิถีทางของระบบการศึกษาที่มีปรัชญา ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาทุกคนจะได้คิด พุดและกระทำในทิศทางอันเดียวกัน
3. ทำหน้าที่ให้ระบบต่าง ๆ ของสังคมเป็นที่ยอมรับของสมาชิก และจะทำให้ผู้เกี่ยวข้องกับการศึกษาเกิดความจงรักภักดีต่อระบบการศึกษา และเกิดอิทธิบาทต่อการดำเนินงานการศึกษาด้วย
4. ทำหน้าที่ระดมสรรพกำลังเพื่อจุดหมายทางการศึกษา และการพัฒนาประเทศในทุก ๆ ด้าน

วิทย์ วิศทเวทย์ (2525) ได้กล่าวถึงหน้าที่สำคัญ 3 ประการของปรัชญาการศึกษาสรุปได้ดังนี้

1. ปรัชญาเสนอเป้าหมายในการศึกษา โดยอาจช่วยในการพิจารณากำหนดเป้าหมายได้บ้างดังนี้

ประการแรก ปรัชญาอาจช่วยชี้ให้เห็นว่าเป้าหมายการศึกษาที่จะเลือกนั้นสอดคล้องกับข้อเท็จจริงทางสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม ศาสนา ที่กำลังปรากฏอยู่ในสังคมหรือไม่ ถ้าเป้าหมายที่จะเลือกขัดแย้งกับสิ่งเหล่านี้รุนแรง อะไรจะเกิดขึ้นนี้เป็นเรื่องที่สังคมจะต้องตัดสินใจว่าเป้าหมายอะไรเหมาะสมที่สุด

ประการที่สอง เป้าหมายทางการศึกษาที่จะเลือกนั้นขัดแย้งกับเป้าหมายของกิจกรรมอื่น ๆ ของสังคมหรือไม่ โดยเฉพาะกิจกรรมทางการเมืองและสังคมถ้าไม่ขัดไปกันได้ แต่ถ้าขัดกัน ก็ต้องเลือกว่าจะตรงเป้าหมายอันไหน หรือจะแก้ไขให้สอดคล้องกันได้อย่างไร

ประการที่สาม เป้าหมายทางการศึกษาจะเลือกนั้นสอดคล้องกับการมีชีวิตที่ดีหรือไม่ ชีวิตที่ดีควรเป็นอย่างไร ธรรมชาติของมนุษย์คืออะไร ปัญหาเหล่านี้นักปรัชญาอาจเสนอความคิดเห็นเพื่อประกอบการพิจารณาในการเลือกเป้าหมายทางการศึกษา

เป้าหมายก็ดี ค่าก็ดี สิ่งประเสริฐของชีวิตก็ดี เหล่านี้อาจเป็นเรื่องส่วนตัวแต่ข้อวิเคราะห์ของนักปรัชญาซึ่งชี้ให้เห็นปัญหา เห็นความสัมพันธ์ระหว่างจุดต่าง ๆ ก็มีผลทำให้การกำหนดเป้าหมายการศึกษาเป็นไปอย่างรอบคอบ เป็นระบบและแน่ใจได้ว่าผู้เลือกเลือกสิ่งที่ตนต้องการจริงๆ ในการตัดสินใจเลือกว่าอะไรเป็นสิ่งมีค่า ทุกคนเป็นนักปรัชญาหรือกำลังทำกิจของปรัชญา

2. ปรัชญาวิพากษ์ และวิเคราะห์ นอกจากปรัชญาจะสนใจในเรื่องเกี่ยวกับเป้าหมายการศึกษาแล้ว ปรัชญาอาจให้บริการนักการศึกษาได้อีกรูปแบบหนึ่ง คือการวิพากษ์และวิเคราะห์เนื้อหาของปัญหาการศึกษา บริการด้านนี้อาจมองได้ 3 แง่ คือ

ประการแรก ปรัชญาอาจช่วยวิเคราะห์และชักใช้สมมุติฐาน (assumption) ของการศึกษา การศึกษาก็เหมือนศาสตร์อื่น ๆ ในแง่ที่ว่าต้องตั้งต้น ณ ที่ใดที่หนึ่งนักการศึกษาเองจะไม่ซักถามปัญหาเกี่ยวสมมุติฐานของตน และบางทีอาจไม่รู้สักด้วยซ้ำว่าข้อเสนองานทางการศึกษาของตนตั้งอยู่บนสมมุติฐานอันนั้น อาจเป็นไปได้ว่านักการศึกษาสองคนมีมติต่างกันเกี่ยวกับปัญหาการศึกษาประเด็นหนึ่ง ความแตกต่างนี้เมื่อสืบสาวแล้วจะพบว่าสมมุติฐานต่างกัน ถ้าหากไม่มาจับประเด็นที่สมมุติฐานนี้แล้ว การโต้แย้งกันก็เป็นเรื่องไร้สาระ

ในเรื่องการศึกษาก็เช่นกัน เช่น เราถือกันว่าครูมีหน้าที่ต้องอบรมสั่งสอนให้เด็กเป็นคนดี จริยธรรมเป็นแกนสำคัญแกนหนึ่งของการศึกษาแต่จริยศึกษานั้นจะทำได้ก็ต่อเมื่อต้องยอมรับเป็นมูลบทก่อนว่า คุณธรรมเป็นสิ่งที่สอนกันได้ นักการศึกษาโดยทั่วไปจะไม่สงสัยความจริงในข้อนี้ เขายอมรับว่ามันเป็นความจริงโดยปราศจากข้อสงสัยใดๆ แต่นักปรัชญาตั้งแต่เพลโตมาจนกระทั่งปัจจุบันจะพยายามวิเคราะห์ดูว่า คุณธรรมนั้นสอนกันได้แน่หรือ คำวิพากษ์ของนักปรัชญาอาจไม่ให้คำตอบที่ตรงตัว แต่ก็ทำให้นักการศึกษาต้องหวนกลับมาพิจารณาหลักพื้นฐาน

ของตนใหม่ เขาอาจยังคงยอมรับมุลบทเดิมของตน แต่หลังจากที่ได้พิจารณารายละเอียดถี่ถ้วนแล้ว พื้นฐานที่เป็นจุดยืนของตนย่อมมั่นคงขึ้น ข้อนี้นับว่าเป็นบริการสำคัญอันหนึ่งที่ปรัชญาจะช่วยนักการศึกษาได้

ประการที่สอง ปรัชญาอาจช่วยให้นักการศึกษาเห็นปัญหาของเขากระจ่างขึ้นมีอยู่บ่อย ๆ ที่คนเราพยายามจะแก้ปัญหาบางอย่างโดยไม่แน่ชัดว่าปัญหานั้นคืออะไร นักปรัชญาชาวอังกฤษผู้หนึ่งคือ จี.อี. มัวร์ กล่าวไว้ว่า ความเห็นที่ไม่ลงรอยของมนุษย์นั้น "ส่วนใหญ่มาจากสาเหตุเดียว คือเรามักพยายามตอบคำถามโดยไม่สำรวจให้แน่ก่อนว่าคำถามที่เราต้องการตอบนั้นคืออะไรกันแน่" มัวร์ตั้งข้อสังเกตที่เกี่ยวกับปัญหาทางจริยศาสตร์แต่จะเห็นได้ว่าใช้ได้กับปัญหาทุกเรื่อง

บางทีนักการศึกษาต้องการที่จะแก้ปัญหาบางอย่างโดยที่ไม่แน่ใจว่าอยากจะแก้ปัญหานั้นจริง ๆ เช่น เป็นที่รู้สึกกันทั่วไปในวงการอุดมศึกษาของเมืองไทยว่ามีปัญหาเกี่ยวกับการที่นักศึกษาไม่ค่อยมีความคิดเห็นเป็นตัวของตัวเอง ไม่ซักถาม เชื่อแต่ที่อาจารย์บอก ไม่มีความคิดริเริ่ม จึงมีความพยายามจะแก้ปัญหานี้ เราคิดว่านักศึกษาขาดคุณสมบัติดังกล่าวและเราต้องการให้มีคุณสมบัตินั้นเกิดขึ้น แต่เราแน่ใจหรือว่าเราต้องการสิ่งนั้นจริง ๆ ถ้าเราวิเคราะห์ลงไปว่าการจะได้มาซึ่งสิ่งนี้เราต้องเสียอะไรบางอย่างไป ตราบใดที่เรายังต้องการให้เด็กไทยเคารพบนอบบิดามารดาและครูบาอาจารย์ในรูปแบบเดิม ตราบใดที่เรายังต้องการให้ครูเป็นผู้ "สั่งสอน" ศิษย์ ตราบใดที่เรายังต้องการให้ครูมีบทบาทเป็นตัวอย่างแก่ศิษย์ และตราบใดที่เรายังไม่พร้อมที่จะให้ครูเป็นเพียง "ที่ปรึกษา" ของศิษย์ ตราบนั้นก็เท่ากับว่าสิ่งที่เราคิดว่าเป็นปัญหานั้นไม่อาจแก้ไขได้ เราไม่สามารถจะได้สิ่ง 2 สิ่งที่ขัดแย้งกันเอง บางทีเราอาจไม่ต้องการคุณสมบัติที่เราปรารถนาจริง ๆ กระจ่าง

สมมติว่าเราต้องการแก้ปัญหานี้จริง ๆ และเราก็ยินดีที่จะเสียสละบางอย่างเป็นการตอบแทนภารกิจในการแก้ปัญหานี้ก็ตกไปเป็นของศาสตร์ต่างๆ เช่น จิตวิทยา สังคมวิทยา และอื่น ๆ ปรัชญาไม่สามารถให้คำตอบได้ แต่ปรัชญาช่วยถามคำถาม ขยายความของคำถามให้แจ่มแจ้ง ชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างปัญหาอื่นและเสนอแนะให้เห็นว่า ในการแก้ปัญหานี้มีมูลอะไรบ้างที่อาจเกี่ยวข้อง โดยสรุปปรัชญาไม่อาจตอบปัญหาแต่ช่วยทำให้ปัญหากระจ่างชัด

ประการที่สาม ประชญาช่วยขจัดความกำกวมของคำที่ใช้ในวงการศึกษาในแง่ที่กิจของปรัชญาคลายกันในเรื่องที่สองแต่เน้นที่ความหมายของคำ นักปรัชญาบางคนเห็นว่านี่เป็นกิจเพียงอย่างเดียวที่ปรัชญาจะให้บริการแก่นักการศึกษาได้

3. ประชญาให้ภาพรวมที่กลมกลืน ได้กล่าวมาแล้วว่าวิชาปรัชญาพยายามวาดภาพรวมโดยเชื่อมโยงความรู้ที่ได้จากศาสตร์ต่าง ๆ มาประมวลเข้าเป็นระบบอันหนึ่งอันเดียวกันเพื่อให้ศาสตร์ทั้งหลายกลมกลืนกันมีความหมายต่อมนุษย์ และเมื่อเรานำปรัชญามาประยุกต์กับการศึกษาวิธีการเดียวกันนี้เป็นบริการที่เป็นประโยชน์ต่อนักการศึกษา ในการนี้อาจทำได้สองระดับคือ

ระดับแรก เป็นการเชื่อมโยงศาสตร์ทั้งหลายที่เกี่ยวกับการศึกษาให้กลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพื่อจะได้ใช้เป็นแนวทางในการจัดการศึกษาวิชาสังคมวิทยา จิตวิทยาการศึกษา เศรษฐศาสตร์การศึกษา ศาสนา วัฒนธรรม ฯลฯ เหล่านี้ต่างก็มีแง่มุมของตนที่จะมองกระบวนการศึกษา ความรู้ที่ได้จากศาสตร์เหล่านี้จะต้องถูกนำมาจัดระเบียบ ตีความค้นหาความขัดแย้งที่อาจมีทั้งหมดนี้ประมวลกันเข้าแล้วผนวกกับเป้าหมายการศึกษาที่น่าจะเป็นไปได้ ก็จะกลายเป็นแม่บทของการจัดกิจกรรมการศึกษาโดยส่วนรวม

ระดับสอง เป็นการเชื่อมโยงแม่บทดังกล่าวเข้ากับประสบการณ์ด้านอื่น ๆ ของมนุษย์ทั้งหมดเป็นการวาด "แผนที่รวม" ทั้งหมดของกิจกรรมมนุษย์ เป็นการหาความสอดคล้องของความรู้ทั้งหมดของมนุษยชาติ ภารกิจด้านนี้ของปรัชญาอาจเรียกว่าเป็นการ "สังเคราะห์" ก็ได้ เพราะเป็นการจัดระบบโดยนำเอาประสบการณ์หลายด้านที่แตกต่างกันของมนุษย์มารวมกันเข้าให้มีเอกภาพเดียวกัน

ปรัชญาช่วยหาความกลมกลืนในความหลายหลาก ความหลายหลากที่แยกกันอยู่เป็นเสี่ยง ๆ นั้นย่อมยากที่จะก่อให้เกิดแนวทางที่ชัดเจนและมั่นคง นักเศรษฐศาสตร์มองการศึกษาจากแง่หนึ่ง นักศานามองอีกแง่หนึ่ง นักรัฐศาสตร์ก็มองอีกแง่หนึ่ง แต่ทั้งหมดนี้อยู่ในสังคมเดียวกันมีภาวะที่จะต้องเสนอแนวทางการศึกษาของสังคมเหมือนกัน ถ้าความขัดแย้งไม่อาจนำมาสู่ระบบอันหนึ่งอันเดียวกันให้มีความกลมกลืนกันได้แล้วหนทางที่จะเดินต่อไปก็ค่อนข้างขรุขระ แต่การประสานความกลมกลืนนี้เป็นกิจของตน แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าวิญญาณทั่วไปไม่สามารถทำสิ่งนี้ได้ เขาอาจทำได้ดีกว่านักปรัชญาก็ได้ คน ๆ หนึ่งอาจ "สวมหมวก" ได้

หลายใบในขณะที่เขาทำกิจอย่างหนึ่ง เขาได้สวมหมวกของปรัชญาและวิญญาณของนักปรัชญา
นั้นแฝงอยู่ในตัวคนทุกคน

จากข้อมูลดังกล่าวข้างต้น อาจสรุปได้ว่าปรัชญาการศึกษาที่มีหน้าที่สำคัญยิ่งต่อการ
จัดการศึกษา เพราะเป็นแนวทางในการกำหนดทิศทางและปัจจัยการศึกษาในด้านต่าง ๆ

ประวัติปรัชญาการศึกษาไทย

เมื่อกล่าวถึงปรัชญาการศึกษาไทย เป็นการพิจารณาให้เข้าใจในปรัชญาการศึกษาที่
ปรากฏอยู่ในการจัดการศึกษาของไทยด้วยวิธีตรง คือ ด้วยการศึกษาจากถ้อยแถลง
(Statements) เกี่ยวกับหลักปรัชญาการศึกษาของไทยโดยตรงนั้น ย่อมทำไม่ได้ ทั้งนี้เพราะเป็นที่
เข้าใจกันว่า “ปรัชญาการศึกษาของไทยยังไม่ปรากฏว่าได้มีการแถลงหรือกล่าวแสดงไว้ให้เป็นที่
รับรู้กันทั่วไปอย่างชัดเจน ผู้บริหารการศึกษาก็ดี และนักการศึกษาก็ดี ต่างก็อาศัยหลักปรัชญา
ตามที่ตนได้ศึกษาเล่าเรียนมาจากต่างประเทศตะวันตก เป็นแนวทางในการจัดการศึกษา” (Saroj
Buasri, 1970 : 2)

ดังนั้นวิธีการศึกษาให้เข้าใจในปรัชญาการศึกษาของไทย จำเป็นต้องอาศัยวิธีทางอ้อม
คือการพิจารณาจากข้อมูลทางประวัติศาสตร์ และประวัติการศึกษาสำหรับแหล่งข้อมูลต่าง ๆ ที่
นำมาใช้ประกอบการศึกษาเพื่อให้เข้าใจในปรัชญาการศึกษาไทยนี้ ส่วนใหญ่ได้อาศัยคำแถลง
นโยบายของรัฐบาล ประกาศนโยบายการศึกษาและแผนการศึกษาแห่งชาติเท่าที่มีปรากฏอยู่ใน
ที่ต่าง ๆ เป็นแหล่งสำคัญในการรวบรวมข้อมูลสำหรับนำมาใช้ประกอบการพิจารณาเพื่อศึกษา
ให้เข้าใจในปรัชญาการศึกษาของไทย แม้ว่าการศึกษาให้เข้าใจปรัชญาการศึกษาของไทยจะเป็น
การศึกษาโดยอ้อมก็ตาม แต่ก็ใช่วิธีที่ดีที่สุดเท่าที่เราจะพึงกระทำได้ วิธีการศึกษาจากคำแถลง
นโยบายของรัฐบาลก็ดี ประกาศนโยบายการศึกษาและแผนการศึกษาแห่งชาติก็ดีย่อมอนุโลมได้
ว่าเป็นการศึกษาให้เข้าใจในปรัชญาการศึกษาของประเทศไทยได้เป็นอย่างดีเช่นกัน ทั้งนี้เพราะ
เรายอมรับกันว่า ประกาศนโยบายการศึกษาและแผนการศึกษาแห่งชาติย่อมได้แก่เงาสะท้อน
แห่งปรัชญาของผู้บริหารประเทศ หรือผู้นำประเทศ (สมบุญณ์ พรรณภพ, 2524 : 7)

ด้วยเหตุผลดังกล่าวการสรุปถึงปรัชญาการศึกษาไทยจึงต้องอาศัยข้อมูลทางประวัติศาสตร์การศึกษาไทยที่กล่าวถึงยุคต่าง ๆ (เกรียงศักดิ์ ฮวดเย็น, 2534 : 24 – 32) ดังนี้

1. ปรัชญาการศึกษาไทยสมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์
2. ปรัชญาการศึกษาไทยสมัยปรับปรุงการศึกษารัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ
3. ปรัชญาการศึกษาไทยสมัยก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองระบอบประชาธิปไตย
4. ปรัชญาการศึกษาไทยสมัยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 จนถึงปัจจุบัน

1. ปรัชญาการศึกษาไทยสมัยสุโขทัยถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (สมัยสุโขทัยถึง พ.ศ. 2411)

การศึกษาของไทยนับตั้งแต่กรุงสุโขทัยเป็นราชธานีตลอดมาจนถึงสมัยศรีอยุธยาและกรุงธนบุรีเป็นราชธานี จนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นับว่าเป็นการศึกษาแผนโบราณ พุทธศาสนา วัด และพระภิกษุสงฆ์มีบทบาทสำคัญมากต่อการศึกษาของไทยในสมัยนั้นผู้สนใจสมัครจะศึกษาหาความรู้ก็จะไปเป็นลูกศิษย์พระเพื่อรับการฝึกอบรม ศึกษาเล่าเรียนศาสนา จริยศึกษา เพื่อบวชและทำงานราชการได้ในโอกาสต่อไป (ดวงเดือน พิศาลบุตร, มปป. : 1)

การจัดการศึกษาของไทยในช่วงนี้ นับว่ามีส่วนสัมพันธ์กับพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าแนวคิดในการจัดการศึกษาของไทยในระยะนั้นมีพุทธศาสนาเป็นพื้นฐานเป็นแกนหรือเป็นหลัก ปรัชญาการศึกษาของไทยในช่วงนี้น่าจะหมายถึง พุทธศาสนา หรือพุทธปรัชญาการศึกษา แต่นักการศึกษาบางท่านมีความเห็นว่า “ปรัชญาการศึกษาหรือแนวความคิดทางการศึกษาของไทยยุคโบราณย่อมสอดคล้องกันกับปรัชญาทางการศึกษาลัทธิประเพณีนิยมหรือลัทธิอนุรักษนิยมหรือลัทธิจิตนิยม (Idealism)” (สมบุญ วรรณภาพ, 2524 : 42)

กล่าวเช่นนี้ถึงแม้ว่าจะเป็นการยึดปรัชญาการศึกษาทางตะวันตกแต่ก็เป็นเครื่องยืนยันว่า ปรัชญาการศึกษาไทยในช่วงนี้น่าจะหมายถึงพุทธปรัชญา

2. ปรัชญาการศึกษาไทยสมัยปรับปรุงการศึกษารัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411 – 2453)

การจัดการศึกษาของไทยในสมัยนี้ได้ตกอยู่ในระยะของการพัฒนาการศึกษาเพื่อให้สอดคล้องกับสถานการณ์ของประเทศ ดังพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งมีไปถึงกรมหมื่นดำรงราชานุภาพว่า

....เขตแดนเราแต่ก่อนย่อมติดต่อกันอยู่กับประเทศซึ่งมีธรรมเนียมบ้านเมืองและมีกำลังคล้ายคลึงกันโดยรอบ แต่บัดนี้ฝ่ายตะวันตกโอบขึ้นไปเหนือ เมืองเหล่านั้นตกเป็นของอังกฤษ ข้างฝ่ายตะวันออกโอบขึ้นไปเหนือตกเป็นของฝรั่งเศส และมีกำลังมากกว่าเจ้าของเดิมโดยรอบ ย่อมมีการเกี่ยวข้องในปลายเขตแดนอยู่เสมอไม่เป็นต่างคนต่างอยู่เหมือนอย่างแต่ก่อน (กระทรวงมหาดไทย, 2511 : 146)

ด้วยเหตุนี้จึงทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวางนโยบายที่จะปรับปรุงการศึกษาของไทยให้เป็นแบบอย่างประเทศตะวันตก เพื่อปฏิรูปการปกครองให้เป็นแบบใหม่และเพื่อรักษาพระราชอาณาเขตให้แก่ประเทศไทย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ตรวจสอบแบบแผนการจัดการศึกษาของประเทศอังกฤษเพื่อจะนำมาพิจารณาใช้ในประเทศไทยและต่อมาเมื่อวันที่ 19 มิถุนายน พ.ศ.2441 จึงปรากฏแผนการศึกษาฉบับแรก เรียกว่า "โครงการศึกษากรุงสยาม" (วุฒิชัย มูลศิลป์, 2516 : 55)

ปรัชญาการศึกษาของไทยในสมัยนี้จึงน่าที่จะสรุปได้ว่าเป็นปรัชญาการศึกษาตามแบบอย่างของประเทศอังกฤษ เนื่องจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์การศึกษาได้กล่าวว่าเป็นปรัชญาใด แต่การศึกษาในช่วงนี้เป็นการศึกษาในรูปแบบของการสืบทอดวัฒนธรรม ค่านิยมและการสร้างคนเพื่อระบบราชการ (ไพฑูริย์ สินลารัตน์, 2526 : 139) ซึ่งเป็นทัศนะของปรัชญาในกลุ่มปรัชญาอนุรักษนิยม (Conservatism) อาจเป็นปรัชญาสารัตถนิยม (Essentialism) จิตนิยม (Idealism) สัจนิยม (Realism) ทั้งจิตนิยมและสัจนิยมต่างเป็นปรัชญาพื้นฐานของสารัตถนิยม (ศักดิ์ประทานพร, 2523 : 77)

3. รัชฎาการศึกษาไทยสมัยก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองระบอบประชาธิปไตย พ.ศ. 2453 – 2475

รัชฎาการศึกษาในช่วงนี้ก็ยังคงแนวความคิดเดิม เป็นการสืบต่อการจัดการศึกษาในช่วง พ.ศ. 2411 - 2453 โดยที่การจัดการศึกษาในช่วงนี้ยังคงยึดรูปแบบการจัดการศึกษาของประเทศอังกฤษเป็นหลัก

ส. ศิวรักษ์ (2532 : 107) กล่าวว่า แม้โครงการศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีฉบับปี พ.ศ. 2464 จะเป็นการขบมือเปิบมาจากญี่ปุ่น ซึ่งได้ประมวลมาจากฝรั่งเศสต่าง ๆ เป็นอย่างดีนั้น แท้จริงเมื่อมาถึงเมืองไทยแล้วก็มักกลืนอายุของอิทธิพลอังกฤษอยู่ยิ่งกว่าฝรั่งเศสอื่น

สมบูรณ พรรณภพ (2524 : 278) ให้แนวคิดว่า การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงตัดสินพระทัยนำเอาแนวความคิดหรือคติทางการศึกษาตามแบบอย่างประเทศในยุโรปเข้ามาเผยแพร่ในประเทศไทยนั้น เป็นการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าที่ปกป้องรักษาเอกราชของชาติไทยให้คงอยู่ และนับได้ว่าเป็นการเริ่มต้นของการปฏิรูปการศึกษาที่ปรากฏให้เห็นในรัชกาลที่ 5 รัชกาลที่ 6 และรัชกาลที่ 7 คือระหว่าง พ.ศ. 2411 - 2475

ดวงเดือน พิศาลบุตร (มปป. : 130) กล่าวถึง การศึกษาในช่วงนี้ว่าในระดับมัธยมประโยค 3 มีวิชาใหม่คือ สماعคมบริหาร ซึ่งหมายถึง มารยาทในสังคมและการบริหารซึ่งรวมถึงยิมนาสติกด้วย ซึ่งวิชาเหล่านี้จะสอนกันอยู่ในโรงเรียนอังกฤษและประเทศในยุโรปในสมัยนั้นชั้นประโยค 3 นี้ แสดงถึงการรับแนวคิดการจัดการศึกษามาจากตะวันตกค่อนข้างมาก

ดังนั้นเห็นได้ว่าการจัดการศึกษาของไทยในช่วงนี้ยึดแนวคิดของทางตะวันตกหรือกล่าวได้ว่า การจัดการศึกษาของไทยยึดแนวคิดของอังกฤษเช่นกัน และการจัดวิชาลูกเสือลงในหลักสูตรของโรงเรียน เมื่อ พ.ศ. 2454 (ดวงเดือน พิศาลบุตร, มปป. : 117) ย่อมเป็นเครื่องยืนยันได้ดีว่าการจัดการศึกษาของไทยยึดแบบอังกฤษ

รัชฎาการศึกษาของไทยในช่วงนี้น่าจะเป็นรัชฎาการศึกษาตามแบบของอังกฤษหรือรัชฎาการศึกษาในกลุ่มอนุรักษนิยม

4. ปรัชญาการศึกษาไทยสมัยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 จนถึงปัจจุบัน

การศึกษาสมัยนี้เป็นการศึกษาที่จัดขึ้นเพื่อปูพื้นฐานการปกครองระบอบประชาธิปไตย ดังเช่นในแผนการศึกษาชาติฉบับ พ.ศ.2475 ได้กล่าวไว้ในความมุ่งหมายของการศึกษาว่า "1. ให้พลเมืองทุกคน ไม่เลือกเพศ ชาติ ศาสนา ได้รับการศึกษาพอเหมาะแก่สภาพของตน พอสมควรแก่ภูมิปัญญาและทุนทรัพย์ เพื่อทุกคนได้เป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองในทางอาชีพ ซึ่งคนเกิดมาสำหรับกระทำ" (ดวงเดือน พิศาลบุตร, มปป. : 141)

แผนการศึกษาแห่งชาติฉบับ พ.ศ.2494 กล่าวถึงความมุ่งหมายว่า "1. รัฐมีความมุ่งหมายให้พลเมืองได้รับการศึกษาพอเหมาะแก่สภาพทุกคน ได้เป็นพลเมืองที่มีร่างกายแข็งแรงและอนามัยสมบูรณ์ มีความรู้ความสามารถที่จะประกอบอาชีพ และมีจิตใจเป็นนักประชาธิปไตย" (ดวงเดือน พิศาลบุตร, มปป. : 151)

เช่นเดียวกับแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2503 ก็ได้กล่าวถึงความมุ่งหมายที่เกี่ยวกับประชาธิปไตยเช่นเดียวกัน ดังนั้นจะเห็นได้ว่า การจัดการศึกษาของไทยภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองมีจุดมุ่งหมายเพื่อเป็นพื้นฐานประชาธิปไตย ซึ่งแนวคิดนี้เป็นแนวคิดของปรัชญาการศึกษา Progressivism (ส. ศิวรักษ์, 2524 : 65)

ดังนั้นปรัชญาการศึกษาไทยในสมัยนี้น่าจะเป็นปรัชญาการศึกษา Progressivism ซึ่งปรัชญาการศึกษานี้เป็นที่นิยมแพร่หลายในอเมริกาและนักการศึกษาไทยได้นำแนวคิดของปรัชญานี้มาใช้ในการศึกษาไทยเกี่ยวกับเรื่องนี้ ไพฑูรย์ สินลารัตน์ (2529 : 141) ให้ความเห็นว่าการพัฒนาการศึกษาจะพุ่งมองไปที่ประเทศทางตะวันตก โดยเฉพาะอเมริกาเพราะได้รับอิทธิพลทั้งโดยตรงและโดยอ้อมให้เห็นว่าของต่างประเทศนั้นเป็นของดี เมื่อนักการศึกษาไทยได้รับทุนจากอเมริกาไปศึกษาที่นั่นก็กลับมาเผยแพร่เอาตามอย่าง โดยมองข้ามสภาพของไทยหรือแนวคิดเดิมของเราไปรับเอาของใหม่ของเขามาใช้อย่างเต็มภาคภูมิ โดยไม่ใช้เวลาเลือกสรรและกลั่นกรองให้มากพอ จุดมุ่งหมายหลักสูตร วิธีการการเรียนการสอน จึงตามอย่างอเมริกาเสียเป็นส่วนใหญ่